

TERMINOLOGJIA ISLAME NË PËRKTHIMIN E VEPRËS „UDHA MUHAMEDANE”¹

Terminologjia islame në përkthimin e veprës “Udha Muhamedane” nga Hafiz Ibrahim Dalliu është përdorur në mënyrë profesionale. Përdorimi i terminologjisë së një fushe të caktuar duhet shikuar nga një kënd i veçantë mbrenda fushës me të cilën ka të bëjë vepra konkrete. Përdorimi i terminologjisë islame në gjuhën shqipe nuk është standartizuar edhe sot e kësaj dite. Gjatë hartimeve ose përkthimeve të teksteve të literaturës islame në gjuhën shqipe hasim në një laramani të përdorimit të terminologjisë islame. Mendoj se terminologjia islame, e cila në këtë apo atë formë është rrënjosur në leksikon e gjuhës shqipe, duhet mbështetur në gjuhën origjinale. Mbetet të shihet se një pjesë e termave me prejardhje nga gjuhët orientale sa ka pësuar ndryshime dhe ndryshimet e tilla të përshtaten në gjuhën shqipe dhe në terminologjinë islame.

Me stabilizimin e pushtetit turk në Ballkan, në fillim të shekullit XVII filloi depërtimi i fjalëve me prejardhje turke në gjuhët ballkanike,² e përmes turqishtes depërtuan edhe shumë fjalë me prejardhje arabe. Në këtë shekull depërtimi i fjalëve me prejardhje arabe dhe turke ishte në valë edhe në gjuhën shqipe.

Në tërësi në përkthimin e veprës “Udha Muhamedane” të përkthyer nga islamologu i mirënjohur Hafiz Ibrahim Dalliu ka

¹ Pjesë nga tema e magjistraturës: *Përkthimi i veprës Udha Muhamedane të mbrojtur në Fakultetin e Filologjisë, në Prishtinë në shkurt të vitit 1998* para komisionit në përbërje: Akademik Rexhep Ismajli, Prof Dr. Feti Mehdiu dhe Doc. Dr. Mehdi Polisi.

² Dr. Rexhep Ismajli, *Gramatika e parë e gjuhës shqipe*, Prishtinë 1982.

mjaft fjalë me prejardhje arabe, të cilat kanë depërtuar përmes turqishtes. Mirëpo, bie në sy se numri më i madhë i fjalëve, në përkthimin e kësaj vepre, me prejardhje arabe i takon fushës islame.³

Me të drejtë gjuhëtari gjerman Hugo Shuhart (Hugo Schuchardt) konstaton se asnjë gjuhë nuk është krejtësisht e pastër⁴, prandaj edhe në gjuhën e Hafiz Ibrahim Dalliut gjatë përkthimit të veprës „*Udha Muhamedane*” hasim mjaft huazime me prejardhje arabe. Mirëpo, në cilën do gjuhë qoftë të ishte bërë përkthimi i kësaj vepre, shumicën e huazimeve, të cilat i hasim te përkthimi i Hafiz Ibrahim Dalliut, do t'i hasnim, mu nga shkaku se shumica e huazimeve janë nga leksiku islam.⁵

Mendoj se ajo që duhet cekur që në fillim te përkthimi i Hafiz Ibrahim Dalliut është ajo se shumica e këtyre termave kanë të bëjnë me një grup të ngushtë profesional, kurse huazimet tjera janë të panjohura për masën e gjerë, prandaj përkthyesi shpesh herë pas përdorimit të ndonjë termi islam jep sqarime në gjuhën shqipe duke e vënë në kllapa. Për shembull: *Feraizi* (të baemit e pjesëve të trashigimit, U. M. f. 64); *mendub* (të pëlqyeshme, U. M. f. 68); *nafile* (obligimet që janë jashta farzeve dhe syneteve, U. M. f. 68); *teveq-qyli* (të myshtetunit ke Zoti, U. M. f. 69); *tesavvyf* (me dalë prej gjithë cilsievët të poshtra dhe me hy në gjithë moralet e nalta, U. M. f. 103); *qyfri hyqmijj* (ajo gja që është qyfer si mbas gjykimit të shëriatit U. M. f. 59); *qibri* (madhshtija U. M. f. 163); *fekih* (dijetar i shëriatit, U. M. f. 176); *shefaâtçi* (fjalë mirë për të shpëtuar tjetrin, U. M. f. 314) etj.

Është më se e njohur se terminologjia islame, qoftë në gjuhën e folur apo në gjuhën e shkruar shqipe, ka depërtuar përmes gjuhës turke, e që sipas linguistit Bumflid huazimet e tilla janë *huazime të*

³ Fjalët me prejardhje arabe që i takojnë leksikut islam, prej tash e tutje do t'i quajm „*Terma islame*”.

⁴ Cituar sipas përkthimit të Dr. Vesel Nuhiut *Ndikimet ndërgjuhësore*, Prishtinë, 1990, f.6

⁵ Për prezencën e terminologjisë islame te përkthimi i H. Ibrahim Dalliut krahaso edhe përkthimin e së njejtës vepër në gjuhën Osmane.

tërthorta,⁶ kurse në rastin konkret kemi të bëjmë me ndikim të drejtëpërdrejtë nga gjuha arabe. Kjo është e kuptueshme pasi që përkthimi është bërë nga po ajo gjuhë.

Të huazuarit e fjalëve të huaja gjithmonë sjell me vete ndryshimin e tyre fonetik, andaj edhe përkthyesi i veprës „*Udha Muhamedane*” një numër të konsiderueshëm të termave islame i transkriptoi me alfabet shqip, si p.sh.: *rezail* (ar.) رذائل ; *rizaën* (ar.) رضاء ; *zullum* (ar.) ظلم ; *takva* (ar.) تقوى ; *azap* (ar.) عذاب ; *shyqyr* (ar.) شكر ; *ziqri* (ar.) ذكر ; *teveqyl* (ar.) توكل ; *qelam* (ar.) كلام etj.

Nevoja për t'i shënuar konceptet e reja është padyshim arsyeja universale e risive leksikore⁷, të cilat na paraqiten te përkthimi i H. Ibrahim Dalliu. Edhe po të provonte përkthyesi t'i shmanget origjinalit të termave islame do të dështonte, sepse nuk ka mundur të gjejë shprehje ekuivalente. Një dukuri të tillë nuk kanë arritur t'i shmangen edhe përkthyesit tjerë, të cilët janë marrë me përkthime të tilla .

Kjo dukuri në teorinë e përkthimit sipas Ketfordit aresyetohet me atë se është i parealizueshëm përkthimi i disa njësive linguistike.⁸

Përdorimi i termave islame në origjinal (në gjuhën arabe) në të gjitha gjuhët e popujve islam është rezultat i asaj se Kur'ani dhe hadithi, burime kryesore të Islamit, janë në gjuhën arabe.

Te Hafiz Ibrahim Dalliu, si edhe te islamistët tjerë shqiptarë, të cilët janë shkolluar nëpër qendrat e Perandorisë Osmane është e kuptueshme prezenca e ndikimit oriental. Dihet mirëfilli se gjatë periudhës së Perandorisë Osmane gjuha turke ishte gjuhë e tërë Perandorisë, e cila pos grafisë arabe ka qenë e ndikuar shumë nga gjuha arabe edhe në fushat tjera, jo vetëm në fushë të islamistikës. Sidomos ndikimi i literaturës (arabe) islame në fushën e leksikut ka patur një ndikim të dukshëm. Huazimet arabe në literaturën islame

⁶ Dr. Vesel Nuhiu, vep. ecit. f. 6. (shih shënimin 4)

⁷ Po aty, f. 80.

⁸ Miodrag Sibinović, *Original i prevod*, Beograd, 1979, f. 97.

kanë qenë dhe janë ende prezente në të gjitha gjuhët në të cilat është përkthyer literatura islame.

Termat islame, të cilat për lexuesin shqiptar kanë qenë të panjohura, përkthyesi i sqaron pas përdorimit të termit, kurse termat islame, që përkthyesi i ka konsideruar si të njohura për opinionin shqiptar i përdor pa ndonjë sqarim përcjellës. Bie në sy se përkthyesi disa terma islame i lë pa sqarime, e për një numër lexuesish janë krejtësisht të panjohura. Prandaj mënyrë e përkthimit e vështirëson kuptimin e veprës.

Ja disa terma të këtilla: كيسانيت - Qejsanit, روافض Refaziët, يزيدية Jezidijj, خلوتية Helvetiësh.⁹ Rastet e këtilla janë të shumta, mirëpo këto, sipas mendimit tim ishin vetëm disa, të cilat për lexuesin e zakonshëm, pa sqarime adekuate, mbeten të panjohura.

Një numër i termave islame, që përdoren këtu kanë pësuar ndryshime semantike. Për shembull fjala غضب, të cilën përkthyesi e ka transkriptuar *gazep*¹⁰ e që do të thotë *hidhërim*, gjersa në gjuhën shqipe e njëjta fjalë përdoret për të shprehur *mundim*, p.sh. *Mundim i madh*; *Gazep i madh*,¹¹ apo rasti tjetër توكل të transkriptuar *teveqel* me kuptim *mbështetje* (në All-llahun), në gjuhën shqipe e njëjta fjalë përdoret për të shprehë atë person që është i metë nga mendja; që i merr gjërat me mendje lehtësi; jo i zgjuar, i trashë; që nuk i kap gjërat shpejt etj.¹²

Gjatë sqarimit të termave islame te përkthimi i veprës „*Udha Muhamedane*” nuk kemi ndonjë metodologji të prerë sa i përket përdorimit të kllapave. Përkthyesi herë-herë përdor termin islam brenda kllapave e herë pas here e shënon në kllapa spiegimin.

Në vazhdim do të sjellim disa ilustrime me sqarime jashta kllapave: (*Xhehli murqqeb*) injorancë e dyfysueme¹³; (*Mynazeres*)

⁹ كيسانية : është degë e një shkolle të shi-itëve në Kuffe, روافض gjithashtu sekte e shi-izmit, يزيدية është sekte pagane në Irak, خلوتية emër shkolle -drejtimi në Halep të Sirisë.

¹⁰ H. Ibrahim Dalliu, *Udha Muhamedane*, f. 204.

¹¹ *Fjalori i gjuhës së sotme shqipe*, Prishtinë, 1981.

¹² Po aty, f. 1991.

¹³ H. Ibrahim Dalliu, *Udha Muhamedane*, f. 67.

polemikës¹⁴; (*Murshid Qamil*) udhërrëfyes i plotë¹⁵; (*hyqmi*) i gjykueshëm¹⁶; (*emeli*) shpresa¹⁷; (*Ilham*) inspiratë¹⁸; (*rijaëja*) hypokrizija¹⁹; (*gibet*) të shâëmes pas shpine²⁰; (*teslimit*) të dorzueimit²¹; (*hasedi*) dashakeqsija²² etj.

Gjithashtu kemi raste kur termi islam në origjinal vehet në kllapa menjëherë pas përkthimit. Për shembull: „Faji i madh (*qebirieëja*) nuk e nxjerr njeriun prej besimit...”²³; Ka një diferencë (*fark*) ...m`atë qi kur t`a agjinojë...²⁴; ... se kjo asht zakoni i burrave të mirë të përparshëm (*selefi salihin*)...²⁵; Me kujtë keq për tjetrin (*sui zan*)²⁶; Nuk është ba natyrë ndonji njeriu të shëjtë (*velijjull-llah*)...²⁷ etj.

Mënyra tjetër e përdorimit të termave islame, është edhe ajo kur përkthyesi sqarimin e shënon brenda kllapës, pas origjinalit si p.sh. „Asht përmend në sherhit t`akaidit (libra këta të cilat tregojnë mënyrat e besimit të vërtetë).”<sup>28</sup>; ... ajo heshtje asht e vlefshme dhe quhet *Mydaret*. (Kuptimi i fjalës *mydaretë*, asht: Me bâ buzën në gaz e me qesh, sa do qi zemra e tij s`e pëlqenë atë punë.)²⁹

Disa herë termat islame në përkthimin e veprës „*Udha Muhamedane*” sqarohen në margjinë të tekstit, si p.sh.: „M`i dhanë selam një nënshtetasi kaurr* pa pas ndonji nevoj ke ai ”.³⁰

¹⁴ Po aty, f. 67

¹⁵ Po aty, f. 123.

¹⁶ Po aty, f. 110

¹⁷ Po aty, f. 133

¹⁸ Po aty, f. 141

¹⁹ Po aty, f. 182

²⁰ Po aty, f. 195

²¹ Po aty, f. 271

²² Po aty, f. 285

²³ Po aty, f. 46

²⁴ Po aty, f. 69

²⁵ Po aty, f. 185

²⁶ Po aty, f. 190

²⁷ Po aty, f. 228

²⁸ Po aty, f. 58

²⁹ Po aty, f. 278

³⁰ Po aty, f. 359

Këto raste janë të pakta. Mendoj se kjo metodologji është më e përshtatshme për lexuesin. Njëkohësisht është edhe më e preferuar në teknikën e përkthimit.

Transkriptimi i termave islame

H. Ibrahim Dalliu gjatë transkriptimit të termave islame nuk përdor transkriptim shkencor. Këtu kemi të bëjmë me një transkriptim praktik. Ai gjitha bashkëtinglloret, të cilat janë karakteristike e alfabetit arab, është përpjekur t'i zëvendësojë me bashkëtingëllore të gjuhës shqipe.

Përkthyesi në disa raste gjatë përkthimit termat islame i përdorë në origjinal. Disa herë krahas përkthimit ofron edhe tërë citat-in në origjinal, duke e transkriptuar me shkronja shqipe.

Po japim këtu pasqyrën, e transkriptimit që ai e praktikon qysh në përkthimet e mëhershme, si në „*Ajka e kuptimeve të Kur'anit Qerimi*” që e bënte siç thotë ai: „*Për mos me ngelë gojë-thatë nga të kënduemit e fjalëve të shejta të Kur'anit qerim (dhe të hadithi sherifvet) ata qi s'i dinë shkronjat arabishte, po ishkrualjmë ato fjalë me shkronjat e gjuhës s'onë.*”³¹

Pasqyra duket kështu:

ء	(ë)	وء مر	Ve`ëmurr
ح	(h')	إفتح	Iftah
خ	(H')	بالخير	Bil-h'ajr
ص	(S')	وصير	Vas'bir
ض	(Hh')	فاضربوا	FaDh'ribu
ط	(t')	صراط الذين	S'irat'al-ledhine
ظ	(dh')	الظاهر	Edh'dh'ahir
ع	(a')	نعبد	Naabudu ³²

Në transkriptimin e termave islame te vepra „*Udha Muham-edane*” vërejmë se H. Ibrahim Dalliu nuk i përmbahet parimeve të pasqyrës së lartshënuar. Për transkriptimin e bashkëtingëllores emf-

³¹ *Ajka e kuptimevet të Kur'anit Qerim* I, Shkodër, 1929, f.449

³² E njejta pasqyrë përsëritet edhe në përkthimin e përmbledhjes së haditheve *Hadithi - Errbeain*, Tiranë, 1934, f. 67.

atike ض, të cilën në pasqyrën e lartshënuar e gjejmë të transkriptuar *Dh'*, në disa raste përdor bashkëtingëlloren „z” e në disa raste tjera përdor bashkëtingëlloren „dh”, p.sh.

رضا - *riza* (ض > z)³³ (T. M. f. 44 / U. M. f. 111)

رياضات - *rijadhat* (ض > dh) (T. M. f. 40 / U. M. f. 99),

Gjithashtu H. Ibrahim Dalliu me një bashkëtingëllore të gjuhës shqipe prezenton tri bashkëtingëllore të arabishtes, p.sh. bashkëtingëlloret e arabishtes: ح ، خ ، ه i gjejmë të transkriptuara me bashkëtingëlloren e shqipes “h” pa përdorur asnjë shenjë diakritike për t'i dalluar ato në mes veti si për shembull:

حمود *Hymud* (T. M. f. 39 / U. M. f. 98) ح > h

مخلص *Myhlis* (T. M. f. 50 / U. M. f. 125) خ > h

شهوة *shehveti* (T. M. f. 39 / U. M. f. 98) ه > h

Të njëjtat bashkëtingëllore në pasqyrën e tij na dalin: ح > h'; خ > H'; ه > h.

Bashkëtingëlloret س dhe ص i prezenton me bashkëtingëlloren „s” të shqipes pa ndonjë shenjë diakritike:

إحلاص *ihlas* (T. M. f. 47 / U. M. f. 119) ص > s

إستخارة *istihare* (T. M. f. 48 / U. M. f. 120) س > s

Edhe bashkëtingëlloret ت dhe ط i hasim të transkriptuara në të njëjtën mënyrë vetëm me bashkëtingëlloren „t” të alfabetit të gjuhës shqipe:

توبة *tobe* (T. M. f. 40 / U. M. f. 100) ت > t

بطل *batall* (T. M. f. 54 / U. M. f. 132) ط > t

Bashkëtingëlloren emfatike të arabishtes ظ H. Ibrahim Dalliu e transkripton me bashkëtingëlloren „z” njëlloj siç vepron me bashkëtingëlloren ذ:

سوء الظن *sui zan* (T. M. f. 62 / U. M. f. 151) ظ > z

وعظ *vaz* (T. M. f. 64 / U. M. f. 154) ظ > z

³³ Për hir të shfrytimit sa më racional të hapsirës do të shërbeheni me shkurtesa për veprën *Udha Muhamedane* në përkthim të Hafiz Ibrahim Dalliu do të përdorim shkurtesën „U. M”, kurse për të njëjtën vepër në origjinal do të përdorim shkurtesën „T. M”. Et-Tarikatu el Muhammedijetu).

عذاب azap (T. M. f. 33 / U. M. 85) ذ > z

Bashkëtingëlloren ع H. Ibrahim Dalliu nuk e paraqet si bashkëtingëllore, por jep vetëm vokalin, të cilin e bart ajo, p.sh.

عذاب azap (T. M. f.33 / U. M. f.85)

علم الكلام Ilmi qelam (T. M. f.24 / U. M. f.64)

Në të njëjtën mënyrë vepron edhe me ء (hemzen), p.sh.

سوء الظن sui zan (T. M. f.62 / U. M. f.151)

إلهام ilham (T. M. f. 58 / U. M. f.141)

Shihet qartë se H.Ibrahim Dalliu është nën ndikimin e gjuhës turke. Kjo vërehet me bashkëtingëlloren ك të arabishtes që ai e transkripton me bashkëtingëlloren „q” të shqipes, si për shembull: كشف qeshf توكل teveqyl أركان ergan كلام qelam. >ك

Pra, nga e gjithë kjo shihet se H. Ibrahim Dalliu për transkriptimin e fjalëve arabe që i ka përdorur në përkthim nuk ka ndonjë kriter të caktuar. Ai në të shumtën e rasteve bashkëtingëlloret karakteristike të gjuhës arabe i transkripton me të njëjtën bashkëtingëllore të gjuhës shqipe pa ndonjë shenjë diakritike.

Sa i përket mënyrës së shprehjes së zanoreve të gjuhës arabe me zanoret e gjuhës shqipe, H. Ibrahim Dalliu kur është fjala për zanoren — (ضمة) „u” edhe këtu bie nën ndikimin e gjuhës turke duke e shprehur atë me zanoren „y”, përkundër asaj se në deklaratën e tij ³⁴ thotë: „Në vend t’ „y” asht përdor „u” ëja si mbas dijalektit Arab”.³⁵ Pra vokalin — „u” e shënon me „y” të shqipes, p.sh.

حمود Hymud (T. M. f.39 / U. M. f.98)

مخلص Myhlis (T. M. f.50 / U. M. f.125)

متوكلين Myteveqqilat (T. M. f. 27 / U. M. f.70)

Vokalin — (فتحة) „e” - “a” e shpreh me zanoren „e”: p.sh. شر sherr, شهوة shehveti ose “a”, kur është mbi bashkëtingëlloret emfatike si: حسد Hasedi غيرة gajret, حرام haram, فسد kasd.

³⁴ Ajka e kuptimevet të Kur'anit Qerimi I, Shkodër, 1929, f. 449.

³⁵ Hadithi Errbeain, përmbledhje e Imam Nevevit, përkthim i H. Ibrahim Dallit, Tiranë 1934.

Vokali — (كسرة) „i” në të gjitha rastet prezentohet me zanoren „i”, të gjuhës shqipe p.sh. نية *nijet*, شرك *shirqit*, نعمة *nimet*.

Sa i përket vokaleve të gjata të gjuhës arabe, H.Ibrahim Dalli u ato nuk i dallon nga ato të shkurtërat, përpos vokalit و , të cilin e shpreh me zanoren “u”, p.sh. حمود *hymud* në vend të *hymûd*, مندوب *mendub* në vend të *mendûb*; kurse vokali i gjatë ا - zakonisht shprehet me zanoren „a”, p.sh. إفتراء *iftira*, راض *razi*, راعية *raacie*. Vokali i gjatë ي — shprehet njësoj po si vokali i shkurtër — (كسرة) me zanoren „ i ”, p.sh. تجويد *Texhvid*, تعديل اركان *tadil erqan*.

Nyjen shquese të arabishtes ال (لام التعريف) gjatë transkriptimit kur ajo qëndron para bashkëtingëlloreve të hënës الحروف القمرية e hasim të transkriptuar, por të bashkangjitur me fjalën që i paraprin nyjes shquese, p.sh. بستان العارفين (T. M. f. 31) *Bystanil arifin* (U. M. f. 79) ; من الهوى (T. M. f. 46) *minel heva* (U. M. f. 115) ose duke mos e ndarë fjalën shquar që i paraprinë, p.sh. نون الهوان (T. M. f. 46) *Nunylhevani* (U. M. f.115).

Sa i përket transkriptimit të nyjes shquese kur ajo vjen para bashkëtingëlloreve të diellit الحروف الشمسية kemi një transkriptim ca më të drejtë, duke e dyfishuar bashkëtingëlloren vijuese pas nyjes shquese. Edhe në rastet e këtilla fjala e shquar nuk ndahet fare prej fjalës që i paraprinë, p.sh. كلام الله (T. M. f. 51) *qelamull-llahi* (U. M. f.127); رسول الله (T. M. f. 74.) *Resulull-llahi* (U. M. f. 179). Duhet cekur se në disa raste kur nyja shquese vjen para bashkëtingëlloreve të diellit nuk transkribohet fare, p.sh. أهل الدنيا (T. M. f. 48) *ehli dynjaës* (T. M. f. 120); سوء الظن (T. M. f. 62) *sui zan* (T. M. f.151); حسن الظن (T. M. f. 90) *hysni zan* (T. M. f. 211).

ISLAM TERMINOLOGY IN THE WORK “Udha Muhammedane”

The Islam terminology is rooted in the Albanian lexicon. The Islam terms are also present in *Udha Muhammedane*, translated by Hafiz Ibrahim Dalliu. In Dalliu's translation we find many borrowings belonging to the Islam lexicon. Some of these borrowings have been used by the author without clarification, whereas for some he has given explanations by putting them in brackets.

The translator of *Udha Muhammedane* transcribes the Arab borrowings with the Albanian alphabet, but does not use diacritical symbols.